

УДК 730:745/749]-028.78(520)(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-21>

Тетяна ШТИКАЛО,

orcid.org/0000-0002-7014-2915

*старший викладач кафедри теорії і методики декоративно-прикладного мистецтва та графіки
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) v.hofmann@ukr.net*

Дмитро ВЕЛИЧКО,

orcid.org/0000-0003-4961-2481

*Заслужений діяч мистецтв України, член Національної спілки художників України,
декан художньо-графічного факультету, викладач кафедри образотворчого мистецтва
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»,
(Одеса, Україна) velichko.do@pdpu.edu.ua*

Наталія ЛОЗА,

orcid.org/0000-0002-2313-4584

*Заслужений художник України, член Національної спілки художників України,
старший викладач кафедри образотворчого мистецтва
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) loza.na@pdpu.edu.ua*

ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ: МИСТЕЦТВО НЕЦКЕ

У представленій статті розглянуто та надано опис основним технологіям створення японської мініатюрної скульптури нецке в класичній техніці висікання з твердих матеріалів, а також представлені розробки створення нецке сучасними матеріалами та засобами художньої діяльності, як альтернативи традиційним засобам роботи по створенню нецке.

Теоретично охарактеризовано феномен мистецтва нецке у культурно-історичному контексті японського мистецтва. Розглянуто ключові етапи формування та розвитку скульптури нецке, як невід'ємної частини соціально-культурного життя середньовічної Японії. Відзначено художньо-стилістичні та сюжетно-образні особливості скульптури нецке. Окрім того, особливої уваги заслуговує питання про практичне значення мистецтва нецке в японській культурі про яке в даний час забувають. У цьому контексті дуже важливо прослідкувати первинне значення японської мініатюри нецке, хоча, звичайно, зі зміною часу розвивається та змінюється не лише техніка створення предметів мистецтва, але й їх призначення. Однак, в статті доведено, що функціональне значення мініатюри нецке є одним з визначальних характеристик цього виду японської скульптури з поміж інших.

На основі власного досвіду визначені ключові особливості процесу створення скульптури нецке технікою висікання. У статті надано аналіз матеріалів, з яких традиційно вирізали японську мініатюрну скульптуру, зазначено інструменти якими відбувався процес оброблення матеріалів та ті методичні прийоми які використовує скульптор під час роботи над різними видами нецке. Визначено, що створення скульптури нецке можливо не лише класичною технологією висікання, але й іншими техніками роботи над скульптурою, у тому числі використовуючи сучасні матеріали та інструменти. Представлено можливість виконання роботи по створенню художнього витвору японської мініатюри в інших техніках скульптурного мистецтва. Зокрема, представлені авторські розробки по ліпленню японських нецке з полімерної глини. Доведено, що такий спосіб створення витвору мистецтва займає менше часу та є доступнішим в умовах сучасної індустрії художніх товарів. Запропоновано також принцип створення масового виробництва нецке класичною для європейського мистецтва технікою формовки з гіпса з використанням сучасних силіконових сумішей для створення форм.

Ключові слова: скульптура, мініатюрна скульптура, нецке, ліплення, формовка, висікання.

Tetiana SHTYKALO,

orcid.org/0000-0002-7014-2915

*Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods Decorative Arts and Graphics
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) v.hofmann@ukr.net*

Dmytro VELICHKO,

orcid.org/0000-0003-4961-2481

*Honored Art Worker of Ukraine,
Dean of the Faculty of Graphic Arts, Lecturer at the Department of Fine Art
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) velichko.do@pdpu.edu.ua*

Natalya LOZA,

orcid.org/0000-0002-2313-4584

*Honored Art Worker of Ukraine,
Senior Lecturer at the Department of Fine Art
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) loza.na@pdpu.edu.ua*

TRADITIONS AND MODERNITY: NETSUKE ART

The presented article considers and describes the main technologies of Japanese miniature Netsuke sculpture in the classical technique of carving from solid materials, as well as the development of Netsuke modern materials and means of artistic activity as an alternative to traditional means of creating Netsuke.

The phenomenon of Netsuke art in the cultural and historical context of Japanese art is theoretically characterized. The key stages of the formation and development of Netsuke sculpture as an integral part of the socio-cultural life of medieval Japan are considered. The artistic, stylistic and plot-like features of Netsuke's sculpture are noted. In addition, the question of the practical significance of Netsuke art in Japanese culture, which is now forgotten, deserves special attention. In this context, it is very important to trace the original meaning of the Japanese miniature netsuke, although, of course, with the change of time not only the technique of creating art objects develops and changes, but also their purpose. However, the article proves that the functional significance of the Netsuke miniature is one of the defining characteristics of this type of Japanese sculpture among others.

The key features of the process of creating a sculpture of the Netsuke carving technique have been identified on the basis of own experience. The article analyzes the materials from which Japanese miniature sculpture was traditionally carved, indicates the tools used in the process of processing materials and the methodological improvements used by the sculptor when working on different types of netsuke. It is determined that the creation of Netsuke sculpture is possible not only by classical carving technology, but also by other techniques of work on sculpture, including the use of modern materials and tools. The possibility of creating a Japanese miniature artwork in other techniques of sculptural art is presented. In particular, the author's developments on the modeling of Japanese netsuke from polymer clay are presented. It has been proven that this way of creating an artwork takes less time and is more accessible in the modern artworks industry. The principle of creating mass production of Netsuke with a classic European art technique of molding from gypsum with the use of modern silicones to create molds is also proposed.

Key words: *sculpture, miniature sculpture, netsuke, carving modeling, molding, carving.*

Постановка проблеми. Будь-яке мистецтво характеризується активним розвитком та появою нових засобів свого втілення, що обумовлено науково-технічним прогресом, зміною вподобань суспільства та мистецькими трансформаціями. Це стосується й японської мініатюрної скульптури нецке. Протягом століть створення нецке вимагало від майстра, окрім творчої концепції та якісно виконаної роботи, уміння підпорядковуватися обмеженням матеріалу та процесу, що використовується при створенні японської мініатюрної скульптури. Будучи винятково виготовленим технікою висікання, нецке проіснувало так майже всю свою істо-

рію, аж до сучасності. Хоча навіть сьогодні переважною більшістю майстрів зберігається традиція класичного підходу до виготовлення скульптур нецке. Проте, сучасні художники вже не обмежені традиційними матеріалами і технологічним процесом і тепер можуть створювати роботи такими засобами, які раніше були недоступні або не використовувалися для створення скульптури нецке. Зважаючи на це, виникає необхідність пошуку та теоретичного опису нових засобів створення нецке та аналіз традиційних засобів їх висікання.

Аналіз досліджень. На сьогоднішній день, в україномовному науковому просторі немає

фахового дослідження японського мистецтва нецке. Серед небагатьох повідомлень та статей у мас-медіа та в мережі Інтернет стосовно теми нецке переважають загальні відомості та факти, що не спроможні широко освітити особливості цього виду мистецтва, розкрити його особливості та специфіку. Серед іноземних дослідників великий внесок зробив М. Успенський, який написав монографію присвячену скульптурі нецке. Невеликі збірники були укладені С. Афонькіним та І. Мосінім. В наукових працях Н. Ніколаєвої з теорії та історії мистецтв Японії також представлений мистецькознавчий огляд нецке. Однак, цілісного дослідження особливостей створення скульптури нецке досі не було проведено.

Мета статті – виявлення особливостей створення мініатюрної скульптури нецке різноманітними техніками скульптурного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб дослідити особливості процесу створення японської скульптурної мініатюри нецке в різних техніках виконання, необхідно визначити що собою загалом являє феномен цього виду японського мистецтва, його історію, стилістичні риси, функціональне значення, сюжетно-тематичне наповнення, тощо. Що ж означає термін «нецке»? Наприклад, М. Успенський, у своїй монографії «Нецке» розкриває пряме значення ієрогліфів якими пишеться це слово «Слово «нецке» (власне «не-цуке») пишеться двома ієрогліфами: перший означає «корінь», другий – «прикріпляти». Нецке – це брелок чи противага, за допомогою якого біля поясу носять кісет з тютюном, зв'язку ключів або інро – коробочку для парфумерії і ліків» (Успенський, 1986: 5). Власне в сучасному мистецькознавчому розумінні нецке – це різновид скульптурної мініатюри який має прикладний характер.

Первинні джерела, що згадують нецке, відносно мізерні. Більшість наших знань про різьбярів нецке відносяться до періоду Едо. Однак, як зазначає С. Афонькін «<...> ідею нецке японці запозичили з Китаю, де підвісні брелки виготовляли ще у III столітті до н. е.» (Афонькін, 2008: 3). Як певний елементу одягу нецке існувало в Японії за довго, як ці мініатюрні скульптури стали повноцінним видом мистецтва у XVII столітті. Лише з формуванням феодального суспільства та виокремленням нових верств населення: самураї, селяни, ремісники та купці, скульптура нецке почала свій активний розвиток. У перші роки правління сьогуната Токугава самураї для демонстрації свого соціального статусу почали активно прикрашати своє вбрання декоративними предметами. Урочисті заходи дозволяли

їм демонструвати різьблені фігурки нецке, прикрашені золотом. Відповідно до того якого рівня був самураї йому було дозволено носити нецке різної коштовності.

При цьому, найбільш економічно заможними в суспільстві були купці, хоча їх соціально-політичне положення було найнижчим. Вони були обмежені великою кількістю законів, які забороняли їм демонструвати своє заможне становище: заборони на використання певних тканин для кімоно, та візерунки на них, регламентація типів та розмірів будинків, які могли будувати купці. Всі ці обмеження не стосувалися нецке, тому мініатюрна скульптура дозволила торговцям демонструвати своє багатство, не порушуючи жодних законів про розкіш. В свою чергу це стимулювало активний розвиток вирізання нецке серед майстрів адже за маленькі скульптури добре платили. Саме буржуазія диктувала свої смаки та визначила культурний напрямок мистецтва Едо (Ландау, 2017: 461).

Після скасуванням заборони на тютюн у 1716 році попит серед інших соціальних класів розширився, оскільки паління набрало популярності. Це призвело до активного розвитку декорування чохлів для трубок та скриньок для тютюну, які також прикрашали брелками нецке. У той самий час з'явився тип нецке, званий «кагамі-бута» – чашоподібний важіль, який також використовувався як підставка для попелу. Досягнення у техніці, особливо у XVIII столітті, дозволили художникам створювати витончено вирізані взірці мініатюрної скульптури нецке.

Початок XIX століття ознаменував собою феномен спонсорства окремих майстрів висікання нецке, що сприяло формуванню окремих шкіл цього мистецтва. З поширенням друкованої продукції першій половині XIX ст. художні школи стали використовувати як зразки репродукції з книг. Це сприяло підвищенню рівня майстерності виробів. Водночас японські теми замінили традиційні китайські, а місцеві народні казки та місцеві тварини зайняли місце імперських та релігійних саг як вихідний матеріал.

З відкриттям Японії для країн Заходу відбулися докорінні зміни в культурному житті японської культури. С занепадом кімоно попит на нецке в Японії впав, але вони продовжували вироблятися на експорт. Деякі досвідчені майстри продовжували випускати чудові вироби, які користувалися попитом у європейських колекціонерів. Виробництво триває й в сучасний час.

Визначимося з основними особливостями японської мініатюрної скульптури. Нецке уні-

кальні тим, що мають безліч стилів і мотивів. Нецке пропонує художнику формат для зображення у повній скульптурній формі дивовижної множини предметів, включаючи (але не обмежуючись) легенди, фольклор, історію, тварин, квітів, комах, міфологічні істоти та багато іншого. Дивовижності та популярності нецке додає різноманітність стилів, яка варіюється від дуже реалістичного до абстрактного та майже сюрреалістичного зображення. Однак головною особливістю нецке є його безпосередній зв'язок з людиною, з носієм мініатюрної скульптури. Н. Ніколаєва в своєму аналізі скульптури нецке так пише «В нецке, як і в інших видах декоративно-прикладного мистецтва періоду Едо, укладено відому двоїстість: прагнення до точності зображення сюжетного мотиву і широка асоціативність фольклорних образів, традиційність в підході до матеріалу і повна відсутність будь-який канонів <...> Це мистецтво можна розглядати як специфічний мікрокосмос в загальному потоці мистецтва Едо. В ньому знайшла відображення складність та багатшаровість духовно життя міщан» (Николаева, 1972: 70). Тим не менш, є кілька загальних характеристик, притаманних для цих невеликих різьблених фігурок, у тому числі:

1. Нецке були зроблені дуже маленькими, трохи більше 7 сантиметрів заввишки.

2. Нецке повинен був мати отвір, щоб через нього можна було обернути шнур, що дозволило б прикріпити його до елементів одягу чи аксесуарів. Це невід'ємна частина нецке. Деякі сучасні майстри створюють скульптурні мініатюри без цього отвору та називають їх нецке, однак це докорінно не вірно. В японському мистецтві існує окремий вид скульптури за стилістикою та розмірами дуже схожий на нецке, однак без можливості його будь-де закріпити, і така скульптура має власну назву – окімоно.

3. Нецке склалися з м'яких ліній і вигинів, щоб запобігти будь-якому потенційному розриву одягу, на якому вони висять.

Стосовно призначення нецке, то І. Мосін зазначав що воно було двояким. З однієї сторони це утилітарна прикраса, брелок. З другого боку, нецке – жанрова скульптура, що виділяється високим професіоналізмом виконання та художньою цінністю (Мосин, 2006: 3). І справді, нецке характеризується певною дуальністю. Нецке слугувало як функціональним, так і естетичним цілям. Стосовно естетичного значення скульптурної мініатюри - то воно було обумовлено бажанням самураїв та міщан продемонструвати свій статус в умовах жорстких законів про розкіш. Через

дивовижно висічені мініатюрні нецке японське суспільство могло виразити своє бачення прекрасного, того що вони вважали красою та художнім смаком. Однак все ж поява нецке як елементу одягу в першу чергу пов'язано з утилітарною функцією. Традиційне японське вбрання кімоно не мало кишень тому без нецке не було можливим комфортно носити з собою дрібні речі. Ранні нецке були суто утилітарними, їх робили з маленького камення, шматків бамбука та інших порід дерева, черепашок та гарбузів. Дизайн повинен бути компактним, без гострих або виступаючих країв, які або зачеплять шовкове кімоно, або порвуться при використанні. Там повинні бути отвори для проходження шнура, ретельно розташовані так, щоб нецке красиво виглядало при ходьбі. Лише з часом естетичне значення стало так само важливо як і утилітарність скульптури. А ось вибір матеріалу завжди був обумовлений саме функціональним значенням скульптури нецке.

Двома найчастіше використовуваними матеріалами для виготовлення нецке були слонова кістка та різні породи дерев. Стосовно дерева, то переважно використовували самшит через його дрібну зернистість і довговічність. Близько 80 відсотків стародавніх нецке, що збереглися, були вирізані з різних порід місцевого японського дерева – кипариса, вишні, чорної хурми, тиса, камфори, дзелькви та камелії. Слонова кістка з бивня слона була одним з найпопулярніших матеріалів для різьбярів нецке протягом століть. Популярність цього матеріалу була обумовлена його новизною для Японії того часу, адже лише в період Токугава слонові бивні почали завозити з В'єтнаму через Китай. Окрім того використовувалися кістки місцевих тварин: клики кабана, ведмедя, вовка, роги оленів тощо. Однак існують приклади нецке і з інший, не менш неординарних матеріалів: коралу (або інкрустовані ним), мушлі, металу, фарфору, перламутру і шкарлупи різних горіхів.

Традиційний метод різьблення чи висікання нецке передусім передбачає крихітні ножі, скребки та зубила. Під час роботи необхідно використовувати пилки та ножі з великими лезами, але в основному вони використовувалися для чорнової обробки вихідного етапу. Сьогодні існує два напрямлення в підході до створення класичного нецке технікою висікання та вирізання: «традиціоналістами» які використовують тільки «ручні» інструменти для різьблення, на відміну від різьбярів, які застосовують для цього сучасні електронні пристрої. З огляду на якість та швидкість обробки поверхні сучасні інструменти переважають над традиційними ручними ножами та зуби-

лами. В середньовічній Японії традиційні різьбярі використовували найкращі інструменти, які могла запропонувати їх технологія, і, безперечно, використовували сучасні на той час методи. Крім того, ми вважаємо, що різьбяр повинен прагнути створити найкраще мистецтво, яке може, і відповідно до цієї думки, електроінструменти дозволяють різьбярам створювати проекти, які можна виконати лише з великими труднощами традиційними ручними інструментами.

Однак, це не означає що відмовитися від традиційних інструментів є доцільною ідеєю. Під час роботи над традиційною технікою висікання нецке з каменю, чи вирізання з дерева на певному етапі роботи можна використовувати сучасні електронні приладдя, а інколи традиційні різці. Все залежить від цілей які стоять перед різьбярем.

На власному досвіді ми визначили, що окрім традиційних та сучасних інструментів по висіканню та вирізанню нецке, також можливі і сучасні матеріали та технології створення цієї мініатюрної скульптури. Виділили ми таких два. Розпочнемо з найпростішого – ліплення з полімерної глини. Чому саме полімерна глина? Цей матеріал має низку переваг в порівнянні з тією ж глиною та пластиліном, які є важливими при створенні саме нецке. Полімерна глина є полівінілхлоридом, матеріал на основі пластику має більше варіантів штучних кольорів, таких як граніт або напівпрозорі відтінки, що дає змогу створювати нецке, імітуючи природні матеріали. Полімерна глина твердне, коли її запікають у духовці, що дає нам в результаті твердий об'єкт який відповідає необхідним характеристикам мініатюрної скульптури. Таким чином запечена полімерна глина може використовуватися в якості брелока, тобто нецке з такого матеріалу не стратить своєї головної особливості. Більш того, полімерна глина водонепроникна після затвердіння, що дозволить не переживати за збереження нецке під дощем. Сам процес ліплення нецке з полімерної глини нічим особливо не відрізняється від ліплення будь якої іншої мініатюри. Головне це не забувати про необхідні складові нецке: розмір, стилістика та тематика, а також отвір для нитки.

Другий застосований нами метод для створення не традиційних нецке – це створення форм та лиття. Традиційно кожне нецке виготовлялося в єдиному екземплярі, адже неможливо створити дві повністю однакових скульптури методом висікання чи вирізання, однак метод лиття дозволяє створювати партії однієї роботи. В контексті того, що нецке - це середньовічний брелок в Японії, то сьогодні брелоки є продукцією масового виготов-

лення і сучасні нецке цілком можуть бути включеними в цю систему. Таким чином в сучасному світі нецке не будуть сприйматися як старовинні витвори мистецтва, які зберігають в музеях та приватних колекціях, а розвиватимуться разом з суспільством, з його потребами та вподобаннями.

Процес створення нецке в техніці лиття розпочинається з ліплення самої скульптури так само, як ми це робили с полімерною глиною, різниця у тому, що необхідно використовувати звичайну скульптурну глину. Процес роботи над мініатюрною скульптурою в глині займає багато часу, необхідно використовувати різноманітні інструменти, для таких малих форм, як нецке, добре підходять стоматологічні інструменти. Однак, час затрачений на ліплення скульптури компенсується тиражністю роботи. Коли скульптура зліплена - настає етап формовки. Враховуючи невеликі розміри нецке, краще всього використовувати літєвий силікон з великим запасом матеріалу довкола скульптури аби краще зберегти силіконову форму і зменшити її деформацію. Сьогодні існує велика кількість силіконів для скульптур, є й більш економні варіанти – силіконові суміші для стоматології. В залежності від кожного конкретного складу силікону залежить час його застигання та якість збереження форми. Одна така силіконова форма в середньому може дати приблизно від 100 до 1000 однакових нецке до того як почне деформуватися. Все залежить від конкретного силікону та його характеристик які вказані в інструкції, тому в залежності від того, скільки художнику необхідно копій скульптури, такий силікон і варто купувати. Після того як силіконова форма застигла, необхідно зробити гіпсовий кожух. Кожух забезпечує надійну фіксацію силіконової форми, щоб у процесі лиття не відбувалося деформації майбутнього виробу. Кожух слід роботи з декількох частин, аби при вийманні не пошкодити роботу. Після застигання частин кожуха він розбирається, силіконова форма розрізається і ми виймаємо глиняне нецке. Як правило ми отримуємо дещо пошкоджену роботу, однак в разі необхідності (коли форма пошкодилася або не вдалася) можливо відновити роботу не починаючи її спочатку. Це було б не можливо якби ми робили одразу гіпсову форму на таку мініатюрну скульптуру, як нецке. Коли ми маємо порожню форму можна розпочинати створювати власну партію гіпсових нецке. Для лиття ми радимо використовувати гіпс Г-10, його характеристики якнайкраще підходять до виготовлення мініатюрних скульптур. Після того, як гіпс затверднув (хвилин через 20-30), нецке витягуються з форми, потім сушаться і покриваються послідовно двома шарами: спо-

чатку фарбою-грунтом, а після висихання - кольоровим прозорим лаком.

Висновки. Отже, японська мініатюрна скульптура – це досконалий союз форми та функціональності, нецке – унікальна форма японського мистецтва, яку раніше носили в Японії як вирішення проблеми відсутності кишень у японських кімоно – приємні на дотик, збалансовані та виражають індивідуальність. Всю свою історію майстри нецке зберігали традиції, закладені ще у XVII столітті, розвиваючи унікальну культуру вирізання мініатюрної скульптури – брелока.

Не забуваючи традиційні засоби створення нецке, закладеними японськими різьбярями пері-

оду Едо, сучасні скульптори наповнюють нецке життєвою силою та свіжістю, одночасно зберігаючи їх оригінальні функціональні якості. Сьогодні, окрім ручних ножів, різців та зубил, існують електронні бормашини. Як було представлено, змінилася і повністю техніка створення нецке. Тепер художник може створювати японські брелоки періоду Едо не лише вирізаючи та висікаючи тверді матеріали, але й ліпити їх з полімерної глини чи відливати цілі партії скульптур в європейській традиції формовки та лиття. Звичайно, на цьому не обмежуються можливості пошуків нових форм та технік виконання нецке і цей напрямок потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афонькин С. Ю. Все о нэцкэ. Мифологические сюжеты. СПб.: ООО «СЗКЭО», 2008. 160 с.
2. Ландау А. Краткая история Японии. М.: Энциклопедия-ру, 2017. 640 с.
3. Мосин И. Г. Мировое искусство (Нэцукэси: мастера нэцкэ). СПб.: ООО «СЗКЭО», 2006. 144 с.
4. Николаева Н. С. Декоративное искусство Японии. М.: Искусство, 1972. 198 с.
5. Успенский М. В. Нэцкэ. М.: Искусство, 1986. 267 с.

REFERENCES

1. Afon'kin S. Yu. Vse o netske. Mifologicheskiye syuzhety [All about netsuke. Mythological stories]. SPb.: ООО «SZKEO», 2008. 160 p. [in Russian].
2. Landau A. Kratkaya istoriya Yaponii [Brief history of Japan]. M.: Entsiklopediya-ru, 2017. 640 p. [in Russian].
3. Mosin I. G. Mirovoye iskusstvo (Netsukeshi: mastera netske) [World Art (Netsukeshi: Netsuke Masters)]. SPb.: ООО «SZKEO», 2006. 144 p. [in Russian].
4. Nikolayeva N. S. Dekorativnoye iskusstvo Yaponii [Decorative art of Japan]. M.: Iskusstvo, 1972. 198 p. [in Russian].
5. Uspenskiy M. V. Netske [Netsuke]. M.: Iskusstvo, 1986. 267 p. [in Russian].